

מי הזיז את הקללה שלי? על הסדר הפנימי בפרשת בלעם

אילה רוט

כאשר קוראים את פרשת בלק על פי חלוקת המסורה מאוד ברור לנו היכן פרשיית בלעם מתחילה והיכן היא נגמרת- הפרשיה מתחילה בתחילת הפרשה, בפסוק הראשון שלה, ונגמרת לפני תחילת פרק כ"ה, כשבלעם יוצא מהסיפור.

אולם, חלוקת הפרקים הנוצרית בפרשיה זו תמוהה מאוד, כי על פי חלוקת הפרקים, פרשיית בלעם מתחילה מהפסוק האחרון בפרשה הקודמת, פרשת חקת, בפרק כ"ב פסוק א', "וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּחַנוּ בְּעַרְבוֹת מוֹאָב מֵעֶבֶר לְיַרְדֵּן יְרַחוּ" (במדבר כב, א), והפרשה החדשה, פרשת בלק, מתחילה כך, "וַיִּרְא בָּלַק בְּרֹצְפוֹר אֶת כָּל־אֲשֶׁר־עָשָׂה יִשְׂרָאֵל לְאֶמְרֵי" (שם ב). חלוקה זו היא מוזרה מכיוון שהיא נעשתה בידיעה ברורה שלא כך המסורה מחלקת, ועדיין ישנה התעקשות שלא להתחיל את הפרשה מהמקום שבו המסורה מתחילה אותה אלא להוסיף פסוק אחד לפני. נראה כאילו יש למחלק הפרקים הנוצרי ענין מיוחד להתחיל את הפרשה דווקא מהפסוק האחרון של הפרשה הקודמת. אבל תמיהה גדולה יותר מזו המופנת אל המחלקים הנוצרים מופנית אל בעלי המסורה שלא הוסיפו פסוק זה לפרשת בלק. הרי הפסוק הראשון בפרשת בלק היה יכול להיות המשך ישיר לפסוק זה - בלק, מלך מואב, מודאג מהמצב שבו ישראל הביסו את האומה החזקה באזור וכעת חונים על גבול ארצו - "וַיִּסְעוּ בְּנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּחַנוּ בְּעַרְבוֹת מוֹאָב מֵעֶבֶר לְיַרְדֵּן יְרַחוּ" (במדבר כב, א). בעקבות זאת, מובן שהוא הולך לבקש מבלעם שיקלל את ישראל ובכך יעזור לו בקרב נגדם. תמיהה נוספת העולה מחלוקת המסורה היא, מדוע פסוק המתחיל במילה "ויסעו" מופיע בסוף פרשיה? מעשה כזה לא נעשה בשום מקום אחר בתורה, כולל בפרשת מסעי, ולא ברור מדוע דווקא בסיפור זה חילקו כך את הפרשיות.

לפני שניגש לשאלה זו, נפתח שאלה נוספת שבעיניי קשורה לענייננו. במסכת בבא בתרא (יד ע"ב) מובאת ברייתא העוסקת בזהות הכותבים של ספרי התנ"ך השונים. הברייתא קובעת: "משה כתב ספרו ופרשת בלעם ואיוב". שאלה שהעסיקה את הפרשנים על סוגיה זו היא - למה פרשת בלעם נפרדת מספרו של משה, אם הכוונה לחומשי התורה? ואם הכוונה היא לא לספרי התורה, אז באיזה ספר של משה רבנו מדובר? אך טמונה בחובת ברייתא זו שאלה שנושקת לענייננו - מהי בכלל פרשת בלעם - היכן היא מתחילה והיכן היא נגמרת? ברצוני לקשר בין שאלה זו לבין השאלה על החלוקה של בעלי המסורה ושל הנוצרים, ומתוך כך להגיע לתובנה שמאחדת ביניהן.

במסגרת עבודה זו לא אתיחס לאותם הפרשנים הטוענים שספרו של משה אינו התנ"ך, וע"י זה לפתור את הקושי של אזכור פרשת בלעם. לדוגמא, השלייה נותן תירוץ שהכוונה בספרו של משה היא לספר שכתב משה רבנו אך ספר זה נעלם לנו במהלך ההיסטוריה. תירוץ זה הוא דחוק, מכיוון שחוץ ממקור זה לא מוזכר בשום מקום אחר ספר שכתב משה רבנו, ולא סביר שהיינו מאבדים אותו- כמו שלא איבדנו אף ספר אחר מהתנ"ך, ואם הוא לא היה בתנ"ך, יש להסביר מדוע ספרו של משה רבנו לא נכנס לתנ"ך ולמה הוא מוזכר בברייתא המציינת את ספרי התנ"ך. בשל קשיים אלה, נשים בצד את פירושי השלייה ודומיו.

אז מהי "פרשת בלעם"?

כבר הסברנו שישנה מחלוקת בקשר לגבולות של פרשיה זו. אך לפני שנוכל להכריע במחלוקת, יש צורך להסביר את אופיה ותוכנה של הפרשיה, ולנסות להסביר מדוע הגמרא מתייחסת אליה כאל יחידה נפרדת מספרו של משה.

ראשית, נסביר מהו בכלל סיפורו של בלעם. סיפורו של בלעם על פי חלוקת הנוצרים מתחיל בפרק כ"ב פסוק א', כשבני ישראל נוסעים ומגיעים לערבות מואב מעבר לירדן, ליריחו, וחונים שם. לאחר פסוק זה מתחילה פרשת בלעם על פי המסורה, כשבלק בן ציפור, מלך מואב, רואה את בני ישראל שחונים בקצה השטח שלו, מיד לאחר שהביסו שתיים מהאומות החזקות ביותר באזור - עוג מלך הבשן וסיחון מלך האמורי, שארצם נכבשה על ידי בני ישראל. בלק מפחד מאוד מעם ישראל מכיוון שהם חונים בשטחו מכמה כיוונים¹, וכפתרון, כמו רוב המלכים שמרגישים מאוימים במלחמה, הוא מכריז עליה ראשון.

כחלק מהכנותיו לקרב, בידיעה שאין לו סיכוי לנצח ללא עזרה, הוא פונה לבלעם, אדם בעל כוחות נבואיים שעסק בברכה וקללה למחייתו. בתחילה בלעם מסרב לבקשת בלק בעקבות הוראה מהקב"ה, אך לבסוף, לאחר שבלק מעלה את התשלום יותר ויותר, הוא מסכים. למחרת בבוקר, בלק זובח בקר וצאן, ומודיע לשריו ולבלעם שיגיעו למעמד הקללות. לאחר יום, בשעות הבוקר, בלק ובלעם עולים לבמות בעל, מקום ממנו אפשר לצפות על אזור החנייה של בני ישראל, ומשם הם רואים את קצה העם. בלעם בא לקלל אך במקום זאת מברך. בלק זועם על בלעם ודורש הסבר מדוע הוא ברך את עם ישראל כשהתבקש מפורשות לקלל, ומציע שישנו מיקום כי אולי כך הוא יצליח לקלל את עמ"י כהלכה. בלק לוקח את בלעם לשדה צופים, שם הם מקריבים עוד קורבנות, וכשבלעם בא לקלל, הוא שוב מברך. בלק שוב מתעצבן, ובלעם עונה לו שהוא הזהיר אותו שהוא אומר רק את מה שה' שם בפיו, ובלק מציע שהם שוב ישנו מיקום, כי אולי משם ה' ישמע לתחינותיו ויתן לו לקלל את עם ישראל. בלק לוקח את בלעם אל ראש הר פעור כדי לתצפת על ישראל, ובלעם מורה לבלק לבנות לו שוב מזבחות. כשבלעם בא לקלל הוא מרגיש שה' עומד לשלוח בפיו ברכות, ולכן מתכוון לכך מראש ומסתכל על בני ישראל בכוונה לברך אותם. לאחר שהוא גומר לברך, בלק רותח מכעס, ותובע מבלעם הסבר מדוע כבר שלוש פעמים הוא בירך את ישראל כשבמפורש התבקש לקללם, ותובע ממנו ללכת, לברוח, ולעולם לא לשוב. הוא מודיע לבלעם שהוא רצה לתת לו מלוא עולם של כבוד, וכעת ה' מנע את הכבוד הזה ממנו. בתגובה, בלעם אומר לבלק שהוא מראש הודיע לשליחיו שהוא יגיד רק מה שה' יאמר לו להגיד, ובכלל בהתחלה הוא ניסה להימנע מהתפקיד, אך בלק התעקש. בלעם עכשיו מודיע לבלק שהוא ינבא מה יקרה לעמו באחרית הימים, דבר שאני מניחה שהיה מקובל - כשאתה שוכר נביא שיקלל בשבילך אומה כלשהי, כשזה מגיע למחירים שבלק ובלעם הגיעו אליהם, הגיוני שחלק מהעסקה, גם אם זה חלק לא כתוב כי זה היה פשוט ברור מאליה, הוא שהנביא גם יתן ברכה או נבואה למעסיקו (במקרה הזה, גם לשותפיו). בנבואת אחרית הימים של בלעם הוא מתנבא שבני ישראל ימחצו את מואב ובני שת, ובני שעיר יירשו אותם בזמן שעם ישראל ימשיך לעשות חיל. לאחר מכן בלעם פונה אל עמלק (כנראה שרו של מלך עמלק, הנציג במעמד) ומתנבא שסופו של עמלק לאבד. אחרי כן בלעם פונה אל הקיני ומתנבא שאשור יקחו את כל עמו בשבי. בלעם נותן נבואה נוספת על אחרית הימים ואומר שאוי למי שלא עובד את ה', ושהוא ילקח לעבוד מעבר לנהר בספינות גדולות (עפ"י רש"י ואונקלוס) וגם הוא בסוף יושמד. לאחר מכן הולכים בלק ובלעם כל אחד לדרכו.

¹ דבר הניכר מפרק כ"א פסוקים כ"ה-כ"ו: "וַיִּקַּח, יִשְׂרָאֵל, אֶת כָּל-הָעָרִים, הָאֵלֶּה; וַיָּשֶׁב יִשְׂרָאֵל בְּכָל-עָרֵי הָאֱמֹרִי, בְּחֶשְׁבוֹן וּבְכָל-פְּנֵתֶיהָ. כּוּ כִי חֶשְׁבוֹן--עִיר סִיחֹן מֶלֶךְ הָאֱמֹרִי, הוּא; וְהוּא נִלְחַם, בְּמֶלֶךְ מוֹאָב הָרִאשׁוֹן, וַיִּקַּח אֶת-כָּל-אֶרְצוֹ מִיָּדוֹ, עַד-אֶרְנוֹן." כאן רואים שבני ישראל כבשו את כל ארץ האמורי שהיא בעצמה כבושה מארצו של מואב. משמע- יש לאמורי ולמואב גבול משותף שיכול להיפרץ בשביל מלחמה. הוכחה נוספת לכך שבני ישראל נמצאים על גבול מואב היא מפרק כ"ב פסוק א': "וַיִּסְעוּ, בְּנֵי יִשְׂרָאֵל; וַיַּחֲנוּ בְּעֶרְבֹת מוֹאָב, מֵעֶבֶר לְיַרְדֵּן רְחוֹ" שבו נאמר במפורש שבני ישראל חנו בערבות מואב- בקצה השטח של ממלכת מואב.

ישנן כמה דרכים בהן הסבירו הפרשנים את העובדה שפרשת בלעם כתובה כדבר בפני עצמו בברייתא שהזכרנו, "משה כתב את ספרו ופרשת בלעם ואיוב":

על פי פירושו של החכם האיטלקי יצחק גואטה (איטליה וצפת, 1777-1857) המתבסס על כתבי הרמב"ן תורת ה' התהוותה בשמיים בבריאת העולם, 'היתה הכתיבה [בה] רצופה, בלי הפסק תיבות' כלומר, התורה היתה כתובה בשמיים כאותיות בלבד וללא רווחים של מילים או משפטים. גואטה אומר כי פרשיית בלעם לא היתה חלק מן התורה שבשמיים, ורק כשמשה כתב אותה בידיו והוריד אותה אלינו כדי "שלא תשתכח מפי זרעו" הוא הוסיף אליה את פרשיית בלעם.

רש"י על הברייתא אומר: " ופרשת בלעם - נבואתו ומשלו אף על פי שאינן צורכי משה ותורתו וסדר מעשיו", משמע, פרשת בלעם לא קשורה למשה ולכן היא לא נחשבת חלק מספרו, כי זה לא חלק מסדר העניינים שלו. אבל נשאלת השאלה אם כך - למה שפרשיית בלעם לא תהיה מעיסוקיו של משה? הרי משה רבינו הנהיג את עם ישראל, וודאי שיהיה זה מעניינו אם מגיע אדם לברך את עמו, וקל וחומר אם הגיע לכתחילה לקללם. המהר"ל (ר' יהודה ליוואי בר רבי בצלאל, 1520-1609) עונה על כך שבלעם ראה את עמ"י מרחוק ולא מקרוב, ולכן ראה רק את המעשים הטובים שלהם ללא הרעים, בשונה ממשה, שכל תפילותיו הנבואיות הן על חטאי עם ישראל, לכן פרשיה זו היא לא חלק מספרו של משה - מנקודת המבט שלו.²

ר' שמואל יעקב רובינשטיין (צרפת, 1964) תמה כיצד יכול להיות לכתחילה שיש לנו בתורה הקדושה את מילותיו של בלעם הרשע, ואלו דבריו - "מוכרחים [היו דברי בלעם] לעבור מחדש דרך קדושתו של משה רבנו ע"ה, להרחיק מהם כל שמץ של גיעול, בעת שעברו בצינורו הטמא של בלעם". משה כתב את חלקו כדי שמילותיו המשוקצות של בלעם יעברו תהליך של קדושה בכתיבתו של משה רבנו אותן.

ר' צדוק הכהן רבינוביץ' (לובלין, 1823-1900) אומר שנבואותיו של בלעם וסיפורו הובאו כדי להראות את ההבדל בין ישראל לגויים, כי גם לגויים יש קשר ומקום בתורה, ונבואותיו של בלעם הן דברי תורה על פי הפסוק "נָאֵם שְׁמַע אֱמָרִי אֶל יְדַע דְּעַת עֲלִיּוֹן" (במדבר, כ"ד, ט"ז). דבריו של בלעם נאמרו ישירות מהקב"ה, ובכך הוא נבדל משאר התורה, שנכתבה על ידי משה מפי ה'. הוא מדגיש את העובדה שהנביאים שקדמו לבלעם, ובכללם משה, קודם שמעו את הנבואה ורק אחר כך אמרוה בקול, ואילו נבואות בלעם הן ישירות מפיו ללא שמיעה מוקדמת של הנבואה כמו כל השאר.

המהר"ל דיסקין (משה יהושע יהודה לייב דיסקין, 1818-1898) אומר כך:

"כל התורה כולה נקראת תורת משה, אף שיש בה סיפורים שהי' [נ] מקובל[ים] באומה, או שנעשו באותה עת, אעפ"י מסרה לו הקב"ה כל המעשה ביתר ידיעות מ"ח פנים [על פי עירובין י"ג ע"ב], או שגם בתיבות הסיפור נרמזים דברים אחרים רבים אין קץ, והכל נגלה למשה. ואף נבואות שנאמרו לאחרים, כמו לאברהם, נח, יצחק, יעקב - ח"ו [=חס וחלילה], לא כמעתיק משה אותם נכתבו בתוה"ק [=בתורה הקדושה], כי משה שזכה לאספקלריא המאירה, כאשר מסרם לו השי"ת עתה ברוה"ק [=ברוח הקודש], ידע אותה הנבואה ביתר עז כנ"ל. זולתי פ' [רשת] בלעם."

² (ומפני שבלעם ראה רק את הטוב והתנבא רק בטובות, הוא גרם לגבהות לבב אצל עם ישראל - מה שגרם להם לחטוא בחטא בעל פעור.)

להבנתו, פירוש דבריו הוא כך: שהתורה כולה נקראת תורתו של משה רבנו, אפילו שלא הוא אמרה אלא רק כתבה, וזאת משום שלמרות שנבואות של נביאים אחרים האדם הפשוט לא מבין בכל הרבדים, למשה רבנו הן נגלו בשלמות "כאספקלריא המאירה" ולכן הן נחשבות שלו למרות שלא אמרן, מכיוון שהעלה אותן על הכתב, אך לא כך במשלי בלעם שנשאר סתומים למשה.

הפירושים האלו כולם מסתובבים סביב שתי נקודות. אחת היא הגזירה לכאורה "מן השמיים" שנבואת בלעם תיכתב או תיקלט בתורה באופן אחר משאר התורה. הנקודה השנייה היא חשובה יותר לענייננו, והיא מרוכזת באופי של הנבואה כפי שניתן לראות בכתוב עצמו שהביא לכך שבלעם נחשב "נפרד" מן התורה - כגון רשעותו של בלעם, אופי נבואותיו שנאמרו באופן ישיר מן השכינה ולא ב"עיבוד" מצידו, או הריחוק וחוסר השלמות בהסתכלותו של בלעם על עם ישראל בעת ניסיונו לקללם.

סממן נוסף בו הבחנתי בלימוד ספר במדבר הוא שפרשת בלעם נטולת כל הקבלה לדור הראשון. לזה אין מקביל, בשונה מסיפורים רבים של הדור השני במדבר, הדור שלפני הכניסה לארץ, שאפשר לראות ברבים מסיפורי סיפורים מקבילים בדור המדבר הראשון. פרשת בלעם ייחודית בספר במדבר, לא קרה דבר הדומה לה במהלך כל הספר.

מחלוקת בעלי המסורה והחלוקה הנוצרית לאור הסברים אלה לפרשת בלעם

כפי שראינו, בעלי המסורה והנוצרים נחלקים רק במקום ההתחלה של הפרשה, ואילו לגבי הפסוק הראשון בפרק כ"ה, שמופיע מיד לאחר פרשיה סתומה, שתי החלוקות מסכימות ביניהן שיש כאן הפסקה, סוף הסיפור. היות וראינו שפרשת בלעם היא בעלת אופי מיוחד, אופי שהביא לכך שכונתה "פרשת בלעם" ע"י הברייתא, יכול להסביר את חלוקת בעלי המסורה. מבחינתם, פרשת בלעם אכן עומדת בפני עצמה, ולא מהווה חלק מן ה"רצף" בתורה. החלוקה של המסורה מאפשרת לנו לראות את פרק כ"ב פסוק א': "וַיִּסְעוּ בְנֵי יִשְׂרָאֵל וַיִּחַנוּ בְּעַרְבוֹת מוֹאָב מֵעֶבֶר לְיַרְדֵּן יַרְחוֹ" (במדבר כב, א), כהקדמה לסיפור ההמשך, שמתחיל מיד אחרי פרשת בלעם, "וַיֵּשֶׁב יִשְׂרָאֵל, בְּשֵׁטִים; וַיַּחַל הָעָם, לְזַנוֹת אֶל-בָּנוֹת מוֹאָב" (במדבר כ"ה, א) – בני ישראל מתיישבים בערבות מואב, בקצה גבול ממלכת מואב, ומיד לאחר מכן הם זונים אחרי בנות מואב, מצב שמסלים במהירות ובני ישראל הולכים וחוטאים לפני בעל פעור. חלוקת המסורה כמו חתכה עם סכין קצבים בצורה גסה את הפרשיה על מנת להדגיש שהיא, במובן מסוים, מחוץ לסדר התורה.

לעומת זאת, לדעתי ייתכן שהחלוקה הנוצרית חילקה את הפרקים כפי שחילקה אותם משום שהיא ראתה איך המסורה חילקה, ולא הבינה את ההיגיון הפנימי היהודי שמאחורי החלוקה הזו- או לא רצתה להבין. לכן, היא הוסיפה 'בכוח' את הפסוק האחרון של פרשת חוקת, כדי להכניס בכוונה תחילה את פרשיית בלק לסדר הסיפורים של התורה. חלוקת הנוצרים כמו חתכה עם אזמל מנתחים את הפרשיה אל תוך התורה, נגד הבנתם של בעלי המסורה את מקומה ה"אמיתית" של פרשיה זו.

לפיכך, נראה בעיניי כי הופיעה פרשיית בלעם בברייתא במסכת בבא בתרא- מכיוון שרצו האמוראים להדגיש את שייכותה לתורה, למרות שונותה גם בתוכנה וגם בצורה שבה היא מתחילה, והעובדה שהיא אפשר לחתוך אותה החוצה. ע"י קיום המסורה, אנחנו מצליחות להחזיק בשני הקצוות של סיפור מורכב זה, אשר מקומה בו זמנית בתוך התורה ומחוצה לה.